

Т.В. Іванова,
студ. III курсу, спеціальність “Право”,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Науковий керівник: ст. викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О.С. Козерацька

ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглядаючи особливості кримінального провадження та судочинства щодо неповнолітніх слід звернути увагу на концепцію ювенального судочинства, яка на відміну від загальної системи правосуддя спрямована на охорону прав неповнолітньої особи не залежно від процесуального становища дитини: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, свідок, потерпілий.

В умовах реалізації судово-правової реформи особливого значення набуває питання вдосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх, під час якого повинен бути забезпечений максимальний захист прав та законних інтересів цих осіб, які потрапили до сфери дії кримінального процесу, а запровадження спеціалізації суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх стане однією із гарантій якісного та професійного ведення судових справ.

Відповідно до статті 9 Закону України “Про прокуратуру”, пункту 10 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228, Мінімальних стандартних правил Організації Об’єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (“Пекінські правила”), ухвалених резолюцією № 40/33 від 29 листопада 1985 року Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй, та з метою застосування належних правових процедур до учасників кримінального провадження щодо неповнолітніх, Міністерством юстиції України та Генеральною прокуратурою України прийнято Наказ від 21.01.2019 №172/5/10 “Про реалізацію пілотного проекту “Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину”. Одеська область приймає участь у реалізації даного пілотного проекту [2].

Звертаючи увагу на судову практику, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ (лист ВССУ від 16.01.2017 №223-66/0/4-17 “Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх”) зазначає, що під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, суди зобов’язані забезпечувати точне й неухильне застосування чинного законодавства, своєчасний та якісний їх розгляд, керуватися Конституцією, Кримінальним кодексом, Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) та Міжнародними стандартами, які закріплені у Керівних принципах правосуддя, дружнього до дітей (Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17. 11. 2010 року) [3].

Розробці загальнотеоретичних основ реалізації прав дитини у кримінальному провадженні та забезпеченню кримінального провадження щодо неповнолітніх присвячено праці таких українських учених: О.Х. Галімова, Є.М. Гідулянова, А.Є. Голубова, С.М. Зеленського, М.О. Карпенко, М.І. Копетюк, О.С. Ландо, О.О. Левендаренко, Е.Б. Мельникова.

Вони у більшості випадків розглядають кримінальне провадження у справах за участю неповнолітніх осіб із врахуванням вікових особливостей дітей, висвітлюють процесуальні, криміналістичні, психолого-педагогічні особливості відповідного провадження.

Проте в умовах дії чинного КПК України та створення в країні ювенальної юстиції окремі питання потребують перегляду, зокрема:

1. Забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві під час застосування до них заходів забезпечення кримінального провадження, що носять примусовий характер.

2. Внесення змін до національного законодавства та судової практики щодо спеціального статусу неповнолітніх у випадку, коли неповнолітні є потерпілими, а кримінальне провадження розглядається у загальному порядку.

Порядок та особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами КПК України з урахуванням особливостей, передбачених Гл. 38 КПК України та визначені положеннями ч. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, згідно з якими “стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню”.

На підставі аналізу міжнародних стандартів та чинного законодавства України можна виділити ряд особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх:

1) здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх (ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України);

2) особливий предмет доказування;

3) кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється за участю: захисника (обов'язкова його участь п. 1 ч. 1 ст. 52, ч. 3 ст. 499 КПК України); батьків або інших законних представників (ст. 488 КПК України); при допиті – педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря (ст. 226, ч. 1 ст. 491 КПК України); у судовому розгляді – представників служби у справах дітей та уповноважений підрозділ органів Національної поліції у справах дітей (ювенальної превенції) (ст. 496 КПК України);

4) окрім запобіжних заходів, визначених в ст. 176 КПК України, до неповнолітніх може застосовуватися такий спеціальний запобіжний захід як передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ст. 493 КПК України).

Чинний КПК України чітко проводить розмежування поняття малолітньої та неповнолітньої особи, вважаючи малолітніми особами дітей до досягнення ними 14 років, а неповнолітніми – дітей віком від 14 до 18 років (п.п. 11, 12 ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 484 КПК України).

Статтею 131 КПК України передбачено дев'ять заходів забезпечення кримінального провадження, але якщо врахувати підстави їх застосування, то не всі з них можуть застосовуватися до неповнолітніх (відсторонення від посади), або застосовуються до них на загальних підставах (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна).

Відповідно до ст. 492 КПК України, до неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) можливе застосування тільки одного із запобіжних заходів, передбачених КПК України [1].

Статтею 176 КПК України передбачено такі види запобіжних заходів як: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт і тримання під вартою. До неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого може застосовуватися, крім вказаних раніше, передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації установи, у якій виховується дитина (ст. 493 КПК України). В ст. 499 КПК врегульовано порядок влаштування у приймальник-розподільник для дітей осіб, які скоїли суспільно небезпечне діяння у віці від одинадцяти років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Під час застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх обов'язковому врахуванню підлягають обставини кримінологічного характеру (умови життя і виховання, побутове становище сім'ї підлітка, характеристика батьків тощо). Статтею 487 КПК України передбачений обов'язок слідчого, прокурора, суду з'ясувати умови життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, проте як на обставину, яку слід враховувати під час обрання запобіжного заходу (ст. 492), на них не посилаються [1].

Слід звернути увагу, що на практиці виникають труднощі в застосуванні окремих запобіжних заходів, обраних щодо неповнолітніх.

Так, стаття 37 Конвенції ООН про права дитини містить положення про те, що “арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно з законом та використовується лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу”.

Тому затримання чи тримання під вартою неповнолітнього як одного із видів запобіжного засобу може застосовуватися лише в разі, якщо неповнолітній підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування. Такі аспекти є чинними відповідно до судової практики, а саме Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2017 року №223-1346/0/4-17 “Про практику обрання неповнолітнім запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та забезпечення першочергового судового розгляду кримінальних проваджень стосовно цієї категорії осіб” зазначає: слідчий суддя, суд повинен враховувати, що тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише як винятковий захід з визначенням якомога коротших термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження [4].

Згідно з п. 13.2 “Пекінських правил” утримання під вартою до суду за можливістю має замінюватись іншими альтернативними заходами. Відповідно до ч. 2 ст. 33 Закону України від 26 квітня 2001 р. “Про охорону дитинства” затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Про затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють батьків чи осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури” [5].

Впровадження пілотного проекту “Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину” 2019 року,

на базі системи надання безоплатної правової допомоги, сприятиме максимально ранньому виведенню неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу для їх ресоціалізації та запобіганню повторним злочинам.

Проте слід завжди пам'ятати: забезпечення ефективної системи гарантій прав дитини в кримінальному судочинстві та запобігання злочинності серед неповнолітніх можна досягти лише при злагодженій співпраці та взаємодії судової системи та усіх структурних підрозділів державної та місцевої влади, які опікуються питаннями охорони дитинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 №4651-VI (зі змін. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 29.03.2019 р.).
2. Про реалізацію пілотного проекту “Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину”: Наказ Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 р. №172/5/10 (зі змін. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19> (дата звернення: 29.03.2019 р.).
3. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: Лист ВССУ від 16.01.2017 №223-66/0/4-17 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13> (дата звернення: 29.03.2019 р.).
4. Про практику обрання неповнолітнім запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та забезпечення першочергового судового розгляду кримінальних проваджень стосовно цієї категорії осіб: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2017 року №223-1346/0/4-17 URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/VRR00226.html (дата звернення: 29.03.2019 р.).
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. №2402-III. (зі змін. та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 29.03.2019 р.).